

NEBUNIA ȘI NEBUNUL ÎN DOCUMENTELE JURIDICE ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE AL XVII-LEA – AL XIX-LEA

Gabriel Andrei STAN

Du point de vue culturel, la folie a une occurrence historique. Ses significations changent selon la pensée philosophique dominante dans une certaine étape de développement historique. La présence de la folie se fait senti dès les premiers codes de lois roumaines, démontrant ainsi qu'elle est une notion constante dans l'espace culturel de notre pays. Dans cette étude, nous avons l'intention d'analyser comment le discours normatif des documents juridiques roumains enregistre les significations de la folie. Pendant trois siècles (XVIIe siècle - XIXe siècle), la différence de perception du comportement humain déviant se produit à la suite d'un transfert d'autorité de l'Eglise à l'Etat. La folie se définit d'abord comme une punition divine et ensuite elle devient maladie mentale. Avec une ouverture interdisciplinaire explicite, cette étude se place à la frontière de l'histoire, de l'anthropologie, de la médecine et des sciences juridiques.

Mots-clés : folie, codes de lois roumaines, punition divine, maladie mentale, autorité

Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate!
Dante

I. Introducere

Să vorbești despre nebunie pare astăzi destul de simplu. Dezvoltarea psihiatriei face ca în prezent nebunia să fie percepută în unanimitate drept *boală psihică*, iar în mod automat nebunul să primească o etichetă corespunzătoare: *bolnav psihic*. Din punct de vedere cultural, nebunia are o ocurență istorică, modificându-și semnificațiile în funcție de concepția despre lume dominantă într-o anumită etapă de dezvoltare istorică. Ea își face simțită prezența încă din primele coduri de legi românești, demonstrând astfel că reprezintă o constantă culturală în spațiul țării noastre. În studiul de față ne propunem să analizăm modul în care discursul normativ al documentelor juridice românești consemnează semnificațiile

nebuniei. În decursul celor trei secole (al XVII-lea – al XIX-lea), diferența de percepție a comportamentului uman deviant se realizează printr-un transfer de autoritate dinspre Biserică spre Stat, nebunia fiind definită mai întâi drept *pedeapsă divină*, iar ulterior *boală mintală*. Cu o deschidere interdisciplinară explicită, prezentul studiu se plasează la granița dintre istorie, antropologie, medicină și științe juridice.

II. Analiza documentelor juridice românești din secolele al XVII-lea – al XIX-lea

II.1. Carte românească de învățătură (1646); Îndreptarea legii (1652)

În izvoarele juridice românești, începând cu secolul al XVII-lea, nebunia își găsește un loc aparte. Primele documente ale dreptului românesc definesc statutul social al nebunului în conformitate cu învățăturile creștine preluate din tradiția bizantină.

Secolul al XVII-lea a cunoscut în spațiul românesc dezvoltarea și divizarea activităților economice: pe lângă cele două activități economice principale, cultivarea pământului și creșterea animalelor, ia amploare practicarea diferitelor meșteșuguri și a comerțului. Nevoia desfacerii mărfurilor a condus la dezvoltarea târgurilor și orașelor și a favorizat, la nivel cultural, un schimb puternic de informații și contacte cu alte culturi. Așadar, „contactul cu lumea bizantină, pe de o parte, și prezența grecilor care vin în Țara Românească și Moldova în număr tot mai mare, pe de altă parte, făcuseră să circule la noi unele lucrări juridice având la bază vechea legislație romano-bizantină”¹. Primele culegeri de legi reprezintă traduceri în limba română a diferite lucrări de drept canonic și juridic a vechii legislații romano-bizantine. În anul 1646, sub domnia lui Vasile Lupu, se publică în Moldova, la tiparul domnesc de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, colecția de legi cu titlul complet *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasile Voievodul și Domnul Țării Moldovei, di în multe scripturi tălmăcită, di în limba ilenească pre limba românească*. Din cercetările efectuate de istorici, printre izvoarele cărții figurează *Leges colonariaei și Praxis et theorique criminalis* a jurisconsultului italian Prosper Farinaccius (tipărită între 1607-1621

¹ *Carte românească de învățătură*, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1961, p. 8.

mai întâi la Veneția și apoi în alte orașe europene), lucrări la care autorul a avut acces prin intermediul unor manuscrite grecești care circulau în spațiul românesc¹. În sine, legiuirea modovenească reprezintă o combinație de texte de drept agrar, civil și penal, printre sursele pravilei numărându-se, alături de lucrările mai sus menționate și *Corpus juris civilis* a împăratului Iustinian, *Biblia* și *Ecloga Isauriană*².

În anul 1652 se publică în Țara Românească, sub domnia lui Matei Basarab, lucrarea de legi intitulată *Îndreptarea legii cu Dumnezeu care are toată judecata arhierescă și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești*³. Aceasta este compusă din două părți: prima, intitulată *Îndreptarea legii cu Dumnezeu care are toată judecata arhierescă și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești*, vizează dispoziții de drept penal și civil, iar a doua, intitulată *Pravila sfinților apostoli, a ceale 7 săboare și toate ceale nameastnice. Lângă acestea și ale sfinților dascăli ai lumii: Vasilie Velichi, Timothei, Nichita. Theologia dumnezeștilor bogoslovi*, reprezintă o combinație de prevederi de drept laic și canonic. După cum reiese și din prefața cărții, lucrarea a fost făcută la inițiativa și cu cheltuiala mitropolitului Ștefan de la Târgoviște, aprobată de domnitorul Matei Basarab. Autorul pravilei este călugărul Daniil Panoneanul, care a tradus și intocmit pasajele ce compun lucrarea. *Îndreptarea legii* este alcătuită din documente de drept bizantin, precum *Sintagma* lui Matei Vlastare, *Nomocanonul* lui Manuil Malaxos, *Comentariul* lui Alexis Aristen și *Răspunsurile* lui Anastase al Antiohiei. De asemenea, dispozițiile de drept laic penal sunt împrumutate din *Carte românească de învățătură*, aranjate însă în altă ordine. Având în vedere că toate articolele referitoare la *nebuie* și *nebun* sunt preluate din lucrarea moldovenească menționată mai sus, vom cita o singură dată dispozițiile respective, specificând în notele de subsol referințele bibliografice referitoare la ambele lucrări.

Nebunia constituie una dintre circumstanțele atenuante pentru care cel ce săvârșește o faptă ilegală poate primi o micșorare a pedepsei sau chiar scutirea integrală: „A cincea pricină pentru carea să îndeamnă giudețul a mai micșura certarea celui vinovat, iaste aceasta, când nu-i omul cu toată mintea, ce să dzice eșit

¹ *Idem*, pp. 18-19.

² *Ibidem*, pp. 25-26.

³ *Îndreptarea legii*, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1961.

din fire-i, nebun, de vreme ce învață și pravila: omul ce va fi denafară de minte, macar ce greșală are face, nu să va certa”¹.

De asemenea, în cazul în care nebunul „să va înțelepți”, el nu poate fi pedepsit pentru faptele comise în timpul nebuniei sale. Următoarele articole clarifică situațiile ambigue ce pot surveni, precum o nebunie „intermitentă”. Dacă o persoană comite o faptă ilegală în perioada „nebuniei”, ea nu va putea fi judecată și pedepsită. Pentru delictele comise în perioada așa-zis „sănătoasă”, ea „să va certa tocma, după cum scrie pravila, ca și fiecine”². În cazul în care învinuitul este suspect de o nebunie închipuită, atunci sarcina clarificării acestui aspect îi revine judecătorului, care trebuie să îi pună „multe întrebări și în multe fealiuri și cu multe meștersuguri și să întreabe și pre vraci, carii foarte lesne vor cunoaște de va fi nebun cu adevărat”³. O altă situație prevăzută în cod o reprezintă posibilitatea ca inculpatul să înnebunească după săvârșirea faptei, în momentul judecării sale. În acest caz, inculpatul trebuie să primească o pedeapsă „cu bani și cu dobitoace”. Chiar dacă sentința judecătorului comportă și o pedeapsă corporală, acesta va fi obligat să o înlocuiască cu una bănească, întrucât „pre nebun nu-l pot certa trupește”⁴. Aceste prevederi trebuie aplicate doar dacă nu mai există speranță ca nebunul să își revină. Dacă totuși există semne ca acesta să își revină, atunci judecătorul este obligat să-l pună sub observare, urmând ca pedeapsa pentru fapta săvârșită să fie ispășită în momentul însănătoșirii.

În chestiunile de natură civilă, nebunia este unul dintre factorii care permit ruperea unei căsătorii. În cazul în care bărbatul înnebunește, femeia are dreptul să se despartă de el, acesta fiind considerat un potențial pericol pentru viața consoartei: „De va nebuni bărbatul, să să împarță aceaia casă, pentru căce iaste cumpănă să nu o cumva vatăme, sau să o și omoară bărbatul pre muiare”⁵.

Ambele coduri de legi conțin dispoziții privitoare la autoritatea monarhică și bisericească. Neascultarea domnului, ofensa și orice altă acțiune îndreptată împotriva domnului sau fețelor bisericești sunt aspru pedepsite. Clemența de care persoana nebunului beneficiază este vizibilă și în ceea ce privește sudalmele adresate monarhului, el și bețivul fiind singurii care scapă de pedeapsă:

¹ *Carte românească...*, glava 55:1, p. 166; *Îndreptarea legii*, glava 359:1, p. 337.

² *Carte românească...*, glava 55:3, p. 166; *Îndreptarea legii*, glava 359:3, p. 337.

³ *Carte românească...*, glava 55:5, p. 166; *Îndreptarea legii*, glava 360:1, p. 337.

⁴ *Carte românească...*, glava 55:4, p. 166; *Îndreptarea legii*, glava 359:4, p. 337.

⁵ *Carte românească...*, glava 21:6, p. 117; *Îndreptarea legii*, glava 183:6, p. 181.

Cela ce va sudui pre domnul țărâi de va fi nebun sau lipsit de minte sau bat de băutură sau de altă nebunie, nu să va certa, însă să cade să să arate lucrul și să să cunoască pre cuvinte ce va fi suduit, sau ce feal de obraz va fi fost sau ce feal de nebunie va fi având sau de beție; iară de va fi într-alt chip să va certa foarte cumplit¹.

Din punct de vedere penal, legea îl scapă pe acesta de pedeapsă în cazul furtului, chiar și atunci când inculpatul considerat nebun se află pe o poziție socială inferioară celui vătămat. Așadar, acesta beneficiază de protecție împotriva stăpânului, nebunul fiind obligat doar să restituie ceea ce a sustras: „Când va goni neștine pre stăpân de la bucatele lui și i le va lua: de va fi nebun, nu va avea certare, numai ce va fi luat va da înapoi; iară dup-acea de să va prileji să să înțeleptească, tot să nu să certe”².

Și în cazurile mai grave, precum crima, nebunul este scutit de orice pedeapsă, indiferent de raporturile de rudenie pe care le-a avut cu cel ucis (străin sau rudă apropiată): „Când va fi neștine nebun și dennafară de minte și de-ș va ucide tată-său, sau pre fiiu-său, acestuia să nu i să dea nice un feal de certare, pentru căe agiunge-i lui certare că iaste nebun și fără de mente”³.

Putem observa, astfel, faptul că nebunul are, din punct de vedere juridic, un statut privilegiat în primele coduri de legi din Moldova și Țara Românească. Nebunia este o excepție de la normă, ce îi asigură persoanei considerate nebune o protecție împotriva sancțiunilor prevăzute pentru o paletă diversă de infracțiuni: de la crimele de lezmajestate, la furt și chiar omor. În mod firesc, se ridică următoarea întrebare: cum se justifică o așa de mare clemență? Chiar dacă în cele două legiuri nu sunt explicate în mod deosebit de clar motivele pentru care nebunia este una dintre „pricin[ele] pentru carea să îndeamnă giudețul a mai micșura certarea celui vinovat”, o posibilă explicație o putem găsi în articolul privind cazurile de omor: „pentru căe agiunge-i lui certare că iaste nebun și fără de mente”⁴. Așadar, se consideră că nebunul nu trebuie pedepsit pentru nici o infracțiune, întrucât nebunia în sine reprezintă o *pedeapsă*. Mai precis, ea este o pedeapsă dată de Dumnezeu. În spațiul Europei de Est, inclusiv în teritoriile românești, în secolul al XVII-lea nebunii

¹ *Carte românească...*, glava 49:6, p. 158; *Îndreptarea legii*, glava 112:6, p. 140.

² *Carte românească...*, p. 75; *Îndreptarea legii*, glava 348:30, p. 326.

³ *Carte românească...*, glava 9:23, p. 94; *Îndreptarea legii*, glava 244:23, p. 240.

⁴ *Idem*.

sunt tratați în mănăstiri și vor rămâne tratați în instituțiile bisericești pentru cel puțin încă un secol¹. În ciuda clemenței de care beneficiază din punct de vedere penal, pravilele din secolul al XVII-lea sfătuiesc totuși ca libertatea nebunului să fie îngădită, întrucât acesta poate reprezenta un pericol atât pentru propria persoană, cât și pentru societate: „Cel nebun măcar că nu să va certa la nebuniile lui, de va face vreo greșală, iară tot nu să cade să-l slobodzească de tot să îmble pre drumuri slobod, ce să aibă pază să fie pre lângă oamenii săi, până să va înțilepți”². Măsura mai sus menționată nu vizează limitarea libertății nebunului în sensul unei sancțiuni, ci mai curând înlesnește protecția acestuia. Având în vedere cele afirmate mai sus, se poate decela o concluzie. Nebunia, înțeleasă drept pedeapsă divină, plasează persoana nebunului sub autoritatea Bisericii, care îl protejează pe acesta de intervenția Statului. Firește, el va rămâne în continuare unul dintre personajele marginale ale societății, fiind tolerat de către ceilalți. Următoarele coduri de legi adoptate în spațiul românesc în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea vor contribui, treptat, la secularizarea nebuniei, favorizând transferul „smintiților” dinspre autoritatea religioasă spre cea a statului.

II.2. *Pravilniceasca condică* (1780)

În 1780 se tipărește în Țara Românească un nou cod de legi, intitulat *Pravilniceasca condică*. Din prefața acesteia aflăm că domnitorul Alexandru Ipsilante dorea o nouă culegere de legi care să clarifice și să îndrume normele de procedură juridică. Confuzia existentă în acea perioadă se datora faptului că, pe lângă mai vechile pravile, obiceiurile pământului reprezentau în continuare un factor important în luarea deciziilor. De cele mai multe ori, pravilele contraziceau obiceiurile sau invers: „când cu pravilele strica obiceiurile, când iarăși cu

¹ În spațiul românesc, primul spital de nebuni fără nici o legătură cu vreo instituție religioasă este *Spitalul sau Institutul smintiților de la Mărcuța*, înființat în noiembrie 1838, lângă București. Momentul care marchează oficial secularizarea nebuniei și „medicalizarea” ei îl reprezintă ordonanța dată de domnul Țării Românești, Alexandru Ghica, din 12 august 1839, când toți bolnavii aflați la mănăstirea Malamuci sunt relocați la spitalul Mărcuța. (Cf. O. Buda et al., *The institutionalization of asylum and forensic psychiatry in Bucharest, 19th century* în „Romanian Journal of Legal Medicine”, vol. XXI, no. 1, 2013, p. 80). În Imperiul rus, spre exemplu, nebunii sunt tratați în mănăstiri până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Primele spitale de nebuni sunt înființate în perioada 1776-1779 la Novgorod, Moscova și Sankt-Petersburg sub domnia Ecaterinei a II-a (vezi Angela Britlinger, *Approaching Russian Madness*, in Angela Britlinger, Ilya Vinitsky (ed.), *Madness and the Mad in Russian Culture*, University of Toronto Press, Toronto, 2007, p. 9).

² *Carte de învățătură...*, glava 55:7, p. 167; *Îndreptarea legii*, glava 360:3, p. 337.

obiceiurile să împotriviia pravililor”¹. Așadar, lucrarea sa vine să armonizeze dispozițiile existente în pravilele mai vechi cu obiceiurile pământului. În ceea ce privește statutul nebunului, *Pravilniceasca condică* adaugă noi îngrădiri de ordin civil. Primul articol de lege ce face referire la persoana nebunului este reglementarea diatei (testamentului), acesta neavând dreptul de a lăsa testament: „Cei ce vor face dieți, să fie cu mințile întregi și fără de vicleșug să arate în diețile lor tot adevărul al averii și a datorii lor”². O altă precizare vizează validitatea mărturiilor, judecătorul fiind obligat să cerceteze dacă martorul este în deplinătatea facultăților mintale. Mărturia nebunului nu este luată în considerare, ea fiind nulă:

Să cerceteze judecătorul de iaste om sărac și prost și nebăgat în seamă, care poate ori pentru sfiială ori din neajungerea minții sau și pentru vreo mituire să mărturisească minciuni; și când să va cunoaște într-acestaș chip, nu iaste primit și în scurt oricare va fi în bănuială, nu iaste primit, iar care va fi cu bună ipolipsis, iaste primit³.

O altă îngrădire pusă „smintiților” constă în interzicerea acestora de a face tranzacții comerciale, vânzarea efectuată de către o persoană nebună fiind „fără de temei”:

De vreme ce pravila zice, cum că cele ce să fac cu înșălăciune, nu au tărie, pentru aceia de acum înainte, când să va vinde vreun lucru, să se facă cercetare într-acestaș chip: însă mai întâi de au fost vânzătorul nevârstnic, adică mai mic de doaozeci și cinci de ani, și fără de a nu fi supt purtător de grijă. Al doilea, de au fost nebun și neajuns de minte⁴.

În prefața cărții, domnitorul Alexandru Ipsilante, urcat pe tronul Țării Românești din voia lui Dumnezeu, se vede obligat să continue dreapta judecată a lui Dumnezeu, ca un vrednic supus. Astfel, autoritatea sa decurge din chiar mila dumnezeiască ce i-a dat ocârmuirea principatului românesc. Ca un bun slujitor al lui Dumnezeu, el este obligat să vegheze la „buna petrecerea lăcuitorilor, ci și [la] cinstea lor”⁵. Firește, această concepție asupra guvernării îi asigură domnitorului

¹ *Pravilniceasca condică*, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1957, p. 44.

² *Idem*, p. 106.

³ *Idem*, p. 122.

⁴ *Idem*, p. 140.

⁵ *Pravilniceasca condică*, p. 42.

dreptul de a interveni în orice domeniu al vieții sociale. Așa se explică și înmulțirea privațiunilor de ordin civil pe care nebunul le suferă în legiuirea din secolul al XVIII-lea, dar și în cele viitoare. Treptat, acestea se vor înmulți, realizându-se astfel, pe la mijlocul secolului al XIX-lea deplina secularizare a nebuniei și transferul nebunilor de sub autoritatea Bisericii sub cea a Statului.

II.3. Codul Calimach (1817)

La începutul secolului al XIX-lea este promulgat în Moldova, în anul 1817, *Codul Calimach*. Noul cod civil are menirea de a clarifica situațiile incerte din sistemul judiciar al țării, aducând numeroase completări și rectificări vechilor legislații. Și în privința nebunului, statutul acestuia se schimbă considerabil din punct de vedere juridic.

În prima parte a codului, care vizează drepturile persoanelor, nebunul este definit drept o persoană care nu se poate îngriji de sine și de propriile sale lucruri, fapt pentru care legea îl apără pe acesta ca să nu îi fie încălcate drepturile:

Acei ce, ori din nevârstnicie, sau din lipsa minții, sau din alte pricini, nu-și pot povățui înseși a lor lucrări și a-și ocârmui lucrurile lor, se apără de cătră legi mai cu din adinsul, ca să nu se asuprească în driturile lor, precum sunt: [...]

f) Acei întru desăvârșită nebunie, acei smintiți la minte și acei zăluzi, care sau de istov sunt lipsiți de întrebuițarea minții sau sunt neputincioși de a privedea isprăvile faptelor lor¹.

O persoană este declarată nebună doar de către Comisia Epitropicească, în urma unei cercetări amănunțite a individului și a cercetării „doftorilor rânduți la aceasta”². Întrucât nebunul nu este capabil să aibă grijă de propria-i persoană, acestuia îi este interzis dreptul la epitropie și curatorie. Ei sunt luați sub oblăduirea unui epitrop sau curator, care le gestionează bunurile: „Persoanele care sunt lipsite de minte, nu sunt destoinice a câștiga de sineși stăpânirea unui lucru, de aceasta epitropii și curatorii se îngrijesc pentru interesurile lor”³. Încetarea curatoriei este strict reglementată, Comisia fiind obligată „să cerceteze cu amănuntul pe casnicii lui,

¹ *Codul Calimach*, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1958, p. 75.

² *Idem*, p. 179.

³ *Codul Calimach*, p. 205.

pe celelalte rudenii, pe megieșii lui [...], trebuie, pe lângă cele pomenite chipuri, să orânduiască și doftori spre cercetare și, luând mărturia lor, așa să dea hotărârea”¹.

Nebunii, alături de minori, nu au dreptul la căsătorie: „Cei cu totul nebuni, cei fără minte, cei zăluși și îndeobște acei smintiți la minte și nevârstnici nu pot să facă puternică alcătuirea căsătoriei”². La fel ca și în codurile mai vechi, nebunia reprezintă unul dintre motivele pentru care se poate rupe căsătoria. Însă specificațiile din *Codul Calimach* sunt mult mai precise, fără să lase loc de interpretări:

Dacă bărbatul va cădea în desăvârșită nebunie și nu va veni în simțurile sale până la al cincilea an, iar femeia până la al treilea, de nu va fi însă aceasta pricinuită din vreo tainică vrăjmășie sau din altă pricină a bărbatului. Iar întâmplându-se patima aceasta uneia sau altuia persoane întru aceeași zi a însoțirii, se dezleagă îndată cununia³.

O dispoziție nemaîntâlnită în vechile coduri de legi, prevede luarea drepturilor părintești tatălui care se dovedește a fi nebun, desemnându-i-se minorului un epitrop:

Dacă tatăl își va eși din minți, dacă se va vesti ca un desfrânat, sau dacă pentru vreo vinovăție se va osândi cu închisoare mai mult de un an, sau dacă se va înstrăina de bună voia sa, sau dacă va lipsi mai mult de un an și nu va înștiința unde se află, atunc cade stăpânirea părintească din lucrătoare puterea sa și se orânduiește epitrop în locul lui; iar conținând aceste pricini de împiedicare, iarăși dobândește tatăl driturile sale⁴.

De asemenea, smintitului îi este interzis dreptul de a lăsa testament. În cazul în care se dovedește că o persoană care a lăsat testament se afla în nebunie sau era beat, atunci testamentul este declarat nul. Însă dacă testatorul și-a venit în fire și apoi a lăsat testament, situația trebuie dovedită cu martori demni de crezare, care au cunoscut starea mintală a persoanei respective⁵. În rândul celor ce nu sunt primiți în mărturia testamentului întâlnim și persoana celui „ieșit din minte”: „Nu sunt primiți în mărturia testamentului: monahul, cel mai mic de optsprezece ani, femeia, mutul,

¹ *Idem*, p. 185.

² *Idem*, p. 91.

³ *Idem*, p. 113.

⁴ *Idem*, p. 137.

⁵ *Idem*, p. 301.

surdul, nebunul, cel ieșit din minte, cel foarte sărac și robul”¹. Toată această enumerare desemnează, în fapt, lista personajelor marginale ale societății românești de la începutul secolului al XIX-lea. O altă dispoziție privitoare la nebun constă în imposibilitatea acestuia de a primi sau a refuza o moștenire. Interesant de observat este motivația pentru care acesta nu poate dispune de o moștenire: „De sineși nu pot primi, nici se lepăda de moștenire: [...] Acei ce nu au simțirile întregi, pentru că aceștia se socotesc că nu au voință slobodă”². Împărțirea moștenirii trebuie să se facă doar cu „știrea sau voia stăpânirii sau a judecătoriei” dacă unul dintre moștenitori „va fi [...] nebun sau eșit din minte ori tâmpit”³. Așadar, nebunia devine în codul de legi moldovenesc sinonimă cu absența voinței libere a persoanei. Acesta este un moment deosebit de important în definirea nebuniei, întrucât se observă în *Codul Calimach* influențele Iluminismului occidental, care înlesnesc laicizarea conceptului de nebunie.

II.4. Legiuirea Caragea (1818)

În anul 1818 se tipărește în Țara Românească codul intitulat *Legiuirea Caragea*. La fel ca omologul său din Moldova, codul muntean continuă principiul iresponsabilității penale („cei fără minte, ori ce greșală vor face, nu se învinovățesc”⁴), declară nulă orice tranzacție, dar sau tocmeală a nebunului („cei fără de minte, ori ce tocmeală, sau dar vor face, se socotește drept nimic și se strică”⁵), îi neagă dreptul de a lăsa testament („Cel ce face diată trebuie să aibă mintea întreagă. De aceea: nebunii și cei zmintiți la minte nu pot să-și facă diată”⁶), nu îi oferă posibilitatea de a depune mărturie („Nevârstnicii, nebunii, robii, risipitorii, necinstiții, prepuitorii, martorii mincinoși, tâlharii, furii, plastografii, tăetorii de bani, mofluzii mincinoși, nu sunt slobozi să mărturisească”⁷) sau jurământ („Nebunilor, nevârstnicilor, robilor, risipitorilor, tâlharilor, furilor, prepuitorilor, martorilor mincinoși, tăetorilor de bani, mofluzilor mincinoși și celor ce sunt știuți că au puțină evlavie către cele Dumnezeuști acelora nu li se provalisește jurământ, nici li se dă credință dacă jură”⁸). În plus, *Legiuirea Caragea* îi

¹ *Codul Calimach*, p. 309.

² *Idem*, p. 391.

³ *Idem*, p. 409.

⁴ *Legiuirea Caragea*, ed. de Dem. D. Stoenescu, Tipografia Fane Constantinescu, Craiova, 1905, p. 32.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Idem*, p. 165.

⁷ *Idem*, p. 207.

⁸ *Legiuirea Caragea*, p. 209.

interzice nebunului dreptul de a fi ales eretocrit (arbitru, judecător ales): „Orice obraz poate să fie eretocrit, adică judecător ales. Afară de muieri, nevârstnici, nebuni și de oameni în vileag osândiți de necinștiți”¹. De asemenea, nebunului nu i se recunoaște dreptul de a înfia: „Nebunii, risipitorii și necinștiții nu fac fii de suflet”².

II.5. Legea asupra alienațiilor (1894); Regulament al legii asupra alienațiilor (1896)

În secolul al XIX-lea se realizează și în spațiul românesc, cu o întârziere considerabilă față de țările din Occident, secularizarea nebuniei. Dacă înainte nebunul se afla sub autoritatea Bisericii, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea acesta va fi responsabilitatea Statului. Implicațiile acestui transfer de putere sunt numeroase și schimbă radical statutul social al nebunului. Așa cum am afirmat deja mai sus, primul spital de boli psihice care să nu fie afiliat unei mănăstiri este *Spitalul sau institutul smintiților de la Mărcuța*, înființat în noiembrie 1838. La un an de la deschiderea instituției, la 12 august 1839, domnitorul Alexandru Ghica dă o ordonanță prin care dispune ca toți bolnavii de la mănăstirea Malamuci să fie relocați la Spitalul Mărcuța. Tot aici, între 1867-1868, profesorul de psihiatrie Alexandru Șutzu ține prelegerile primului curs universitar de *Clinică a maladiilor mentale*.

În anul 1894 este adoptată *Legea asupra alienațiilor*³, care reglementează din punct de vedere juridic statutul alienatului. Legea cuprinde cinci mari secțiuni, împărțite după cum urmează: Secțiunea I: *Despre ospiciile de alienați și despre supravegherea lor*; Secțiunea II: *Despre admiterea în stabilimentele de alienați*; Secțiunea III: *Veniturile și cheltuielile serviciului de alienați*; Secțiunea IV: *Dispozițiuni aplicabile persoanelor așezate în ospiciu*; Secțiunea V: *Despre penalități și dispoziții generale*.

Legea prevede două tipuri de instituții destinate tratării bolnavilor: ospiciul de alienați și casele de sănătate private. De asemenea, mănăstirile își pierd autorizațiile de primire și îngrijire a alienațiilor (Cf. Art.1). Categoria bolnavilor ce

¹ *Idem*, p. 121.

² *Ibidem*, p. 173.

³ Alina Ioana Șuta, *Legislația sanitară în România modernă (1874-1910)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009. Din prezentul volum au fost cercetate *Legea asupra alienațiilor (1894)* și *Regulament al legii asupra alienațiilor (1896)*.

pot beneficia de tratament într-o instituție autorizată este lărgită, fiind acceptați nu doar alienații, ci și epilepticii și idioții, până la înființarea de adăposturi specializate (Cf. Art.2). Se poate observa, încă din primele două articole ale legii, faptul că *nebunia* este în spațiul românesc definitiv secularizată și subordonată autorității statului în anul 1894. Totodată, persoana *nebului* dobândește un nou statut social, și anume cel de *bolnav psihic* sau de *alienat*, fapt demonstrat și prin termenii medicali utilizați pentru desemnarea acestuia. În rândurile instituțiilor apte a îngriji bolnavi se numără și case de sănătate private, subordonate autorității ministrului de interne, care poate acorda autorizația de funcționare dacă respectivul stabiliment respectă regulile de salubritate, dacă beneficiază de o suprafață suficientă adăpostirii alienaților, dacă respectă regula separării de sexe și dacă serviciul medical și regimul interior este organizat corespunzător (Cf. Art.3). De buna organizare a ospiciilor și caselor de sănătate se ocupă un medic primar, secondat de unul sau doi medici ajutoari, în funcție de importanța și numărul bolnavilor internați (Cf. Art.5). Statul veghează, totodată, la buna funcționare a stabilimentelor prin supravegherea directă a guvernului și a autorităților locale. Astfel, legea dispune cel puțin două inspecții anuale, efectuate de prefectul de județ sau de primar și de medicul primar al județului. O dată pe trimestru se va face o inspecție de către procurorul general al curții de apel din circumscripția respectivă, iar o dată pe lună de către procurorul tribunalului local. Inspectorii sanitari și directorul general al serviciului sanitar au dreptul de a face inspecție ori de câte ori cred de cuviință. Controlul are în vedere regimul interior al stabilimentelor, formalitățile și actele pe baza cărora o persoană a fost internată, analiza oportunității ca izolarea să fie menținută sau nu, precum și cercetarea posibilelor reclamații (Cf. Art.6). Așadar, legislația sanitară de la sfârșitul secolului al XIX-lea creează un cadru juridic în care ospiciile sunt integrate într-o suprastructură administrativă în vârful căreia se afla ministrul de interne și ministrul justiției. Măsurile luate pentru buna administrare a stabilimentelor sunt destinate a oferi bolnavilor un tratament medical corespunzător, dar și a-i proteja pe aceștia de posibilele abuzuri ce pot interveni.

Important pentru scopul lucrării noastre este modul în care legea prevede primirea alienaților în ospicii. Internarea persoanelor bolnave se poate face fie în baza unor cereri particulare, fie în baza ordinului autorităților publice (Cf. Art.7). Așadar, pentru a interna un bolnav, este nevoie ca petiționarul să depună o cerere în care trebuie să specifice profesia, etatea și domiciliul, atât a sa, cât și a persoanei pentru care se depune cererea. Aceasta trebuie vizată de către primarul comunei sau poliție. De asemenea, ea trebuie însoțită de un certificat medical vizat de procurorul

tribunalului local și semnat de doi medici care nu pot fi rude cu persoana care solicită internarea, nici cu cea în numele căreia se face solicitarea. Totodată, aceștia nu pot fi medici ai ospiciului unde trebuie așezat bolnavul. Certificatul trebuie să specifice detaliat simptomele bolii, cauzele acesteia și motivele izolării persoanei bolnave. Alături de documentele menționate, sunt necesare și actele care atestă identitatea bolnavului (Cf. Art.8). Dacă medicul declară că un bolnav internat este vindecat, acesta nu poate fi reținut în ospiciu (Cf. Art.11). De asemenea, chiar dacă bolnavul nu este vindecat, acesta nu poate fi reținut dacă este reclamat de tutore sau curator. Totuși, eliberarea lui poate fi oprită dacă medicul declară că punerea în libertate poate fi periculoasă persoanei însăși sau securității și ordinii publice sau dacă medicul constată că bolnavul nu va putea beneficia de un tratament adecvat. Cu toate acestea, amânarea eliberării trebuie avizată în termen de 15 zile de către procuror sau prefect. În caz contrar, după termenul menționat, bolnavul trebuie eliberat (Cf. Art.12).

Al doilea mod prin care o persoană poate fi internată îl reprezintă ordinul autorității locale. Legea prevede că șeful de poliție poate dispune, în urma unui proces-verbal, internarea provizorie a oricărei persoane care compromite ordinea publică sau își este sieși periculoasă. Aceasta trebuie plasată într-un loc special amenajat, iar după expertiza a cel puțin doi medici, procurorul va aviza raportul și îl va înainta prefectului care va dispune internarea persoanei într-un ospiciu de alienați (Cf. Art.14, 17, 18, 19). De asemenea, prefectul trebuie să anunțe familia sau tutorele despre internare sau, în cazul persoanelor din altă localitate, primarul comunei, pentru ca acesta să ia legătura cu familia bolnavului (Cf. Art.20).

Din cele două situații prezentate mai sus, putem observa faptul că, odată cu dobândirea noului statut social de *bolnav mintal*, nebunul își pierde libertatea de care dispunea în perioada anterioară. Fie că rudele sau tutorele decid ca el să fie izolat, fie că autoritățile hotărăsc acest lucru, el se află plasat într-o zonă de vulnerabilitate pe care nu o cunoscuse în epoca anterioară. Vulnerabilitatea la care este expus în perioada modernă a nașterii psihiatriei îl face pe nebun dependent fie de persoanele apropiate (a căror îngrijire poate fi transferată ușor către instituțiile specializate, dacă în urma anchetelor se stabilește că nu este corespunzătoare), fie de instituțiile statului destinate tratării lui. Libertatea e înfrântă de noua poziție

socială pe care acesta o ocupă. Dacă sub autoritatea Bisericii nebunul face parte din lista personajelor marginale ale societății, transferul sub autoritatea Statului îl aduce sub lumina „reflectoarelor”, supravegherea sa fiind necesară pentru protecția securității și a ordinii sociale. Firește, prin medicalizarea nebuniei, situația grea în care se află are, cel puțin în teorie, posibilitatea unei îmbunătățiri considerabile.

III. Concluzii

Din analiza documentelor juridice românești din secolele al XVII-lea – XIX-lea, putem identifica următoarele semnificații culturale ale nebuniei. În secolul al XVII-lea, sub autoritatea Bisericii, nebunia reprezintă o *pedeapsă divină*, iar *nebunul* beneficiază de un statut juridic privilegiat, fiind scutit de orice sancțiune penală, acesta aflându-se sub voia lui Dumnezeu. Intervenția blândă a comunității este posibilă doar în cazurile în care acesta reprezintă un pericol pentru sine și pentru ceilalți, persoanele apropiate fiind sfătuite să aibă grijă de el. Mai târziu, sub influența Iluminismului occidental, sunt introduse în codurile de legi din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea numeroase prevederi ce limitează drepturile civile ale acestuia, nebunia fiind considerată *absență a voinței libere a omului și lipsă a facultăților mintale*. Dacă până la jumătatea secolului al XIX-lea legislația nu prevedea în mod expres izolarea nebunului, odată cu *Legea asupra alienațiilor* din anul 1894, nebunia este definitiv transferată sub autoritatea Statului, fiind considerată *boală psihică*. Având un nou statut social, nebunul devine *bolnav psihic* și trebuie internat în ospiciile de alienați sau în casele de sănătate fie pentru a putea beneficia de un tratament corespunzător, fie pentru a nu pune în pericol securitatea și ordinea publică.

Totuși, se impune o mențiune importantă. Analizând codurile de legi apărute în intervalul a trei secole, prezentul studiu oferă o imagine idealizată a concepției despre nebunie și a statutului nebunului. Caracterul convențional decurge din însuși statutul ideal pe care orice lege îl reprezintă. Firește, nu puține sunt cazurile în care realitatea contrazice discursul normativ al epocii. Spre exemplu, deși sub autoritatea Bisericii nebunul beneficiază de un tratament cât se poate de blând, există și situații care contrazic obișnuințele. În studiul său, intitulat *Soarta alienațiilor din vechime și până astăzi*, dr. George Mileticiu afirmă că „nebunii erau ținuti pe la chiliile bisericilor și mănăstirilor; cei inofensivi rătăceau liberi prin sate și orașe [...], iar cei

agresivi erau închiși și legați cu lanțul în desele chilio și prin beciurile mănăstirilor”¹. Dar nici în perioada ulterioară *Legii asupra alienaților* de la sfârșitul secolului al XIX-lea care prevedea tratarea nebunilor în ospicii situația acestora nu a cunoscut o îmbunătățire radicală. În *Raportul general asupra Igienei Publice și asupra Serviciului Sanitar* pe anii 1898-1904 un procent de 64 la sută din numărul total de bolnavi mintal din toată țara nu beneficiază de nici un tratament medical, doar 29 la sută fiind internați în ospicii, iar 7 la sută aflându-se sub îngrijire medicală particulară².

Bibliografie:

Surse primare:

Carte românească de învățătură, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1961

Codul Calimach, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1958

Îndreptarea legii, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1961

Legiuirea Caragea, ed. de Dem. D. Stoenescu, Tipografia Fane Constantinescu, Craiova, 1905

Pravilniceasca condică, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1957

Șuta, Alina Ioana, *Legislația sanitară în România modernă (1874-1910)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009

Surse secundare:

Britlinger, Angela, *Introduction: Approaching Russian Madness* in Angela Britlinger, Ilya Vinitsky (ed.), *Madness and the Mad in Russian Culture*, University of Toronto Press, Toronto, 2007

Buda, O. et al., *The institutionalization of asylum and forensic psychiatry in Bucharest, 19th century*, în „Romanian Journal of Legal Medicine”, vol. XXI, no. 1, 2013

Toma, V.V., Majuru, A., *Nebunia. O antropologie istorică românească*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2006

¹ Dr. George Mileticiu, *Soarta alienaților din vechime și până astăzi*, Apud Valentin-Veron Toma, Adrian Majuru, *Nebunia. O antropologie istorică românească*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2006, p. 121.

² *Raport general asupra Igienei Publice și asupra Serviciului Sanitar al Regatului României pe anii 1898-1904*, Apud Valentin-Veron Toma, Adrian Majuru, *Nebunia. O antropologie istorică românească*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2006, p. 164.